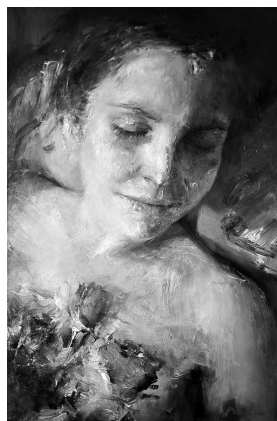

MARKALY ARANKA

ÉRDEK VAGY SZERELEM?

Thököly Imre és Zrínyi Ilona kapcsolata

A magyar történelem talán egyik legvitatottabb személye Thököly Imre, aki nemcsak mint hadvezér ismert, hanem mint a 17. század egyik legnagyobb földbirtokosa, a bujdosók vezére, a törökök szövetségese. Annak ellenére, hogy apja halála után elveszíti magyarországi birtokait, a század végéhez közeledve sikerül az egyik leggazdagabb nemesévé válnia a kornak. Ennek háttérében nemcsak kitűnő diplomáciai és gazdasági érzéke érhető tetten, hanem a gazdag Rákóczi-özvegygel, Zrínyi Ilonával kötött házassága is nagyban hozzájárult a vagyoni gyarapodáshoz. A történetírás egyik legvitatottabb kérdése is ehhez kapcsolódik, mégpedig, hogy Thököly Imre és Zrínyi Ilona szerelmi vagy csupán érdekházasságot kötöttek 1682. június 15-én. Jelen tanulmányban ennek a kérdéskörnek az elemeit szeretném vázolni, nem érvelni egyik vagy másik álláspont mellett, csupán rávilágítani a kérdés bonyolultságára, némi adalékot nyújtva, talán új fénybe helyezve e két személy kapcsolatát. A levelezéseket felhasználva, illetve a téma sokszínű szakirodalmát áttekintve igyekszem megvizsgálni kapcsolatuk alakulását a kezdetektől egészen halálukig, felvillantva néhány korabeli véleményt is, mint például II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona fiát, továbbá volt anyósát, Báthori Zsófiát és a Gyöngyösi Istvánét. Ez utóbbiról részletesebben is kívánok értekezni, hisz általa egész Európa megismerhette a magyar történelem két meghatározó személyét, kapcsolatukat és házasságuk-

A bensőséges megszólítások, az aggódo gondolatok is az egymás iránti érzelmeket, hűséget támasztják alá. Nemcsak gondolataik, hanem cselekedeteik is a két fél összetartozását mutatják...

tésüket. Ma is ez szolgál az egyik legjobb kútfőként a korszak politikai, társadalmi viszonyainak vizsgálatára, illetve a kor dilemmájának vázolására, mégpedig a császár és a szultán közötti választásra. Mielőtt ismertetném Thököly Imre és Zrínyi Ilona kapcsolata kezdetének körülményeit, kissé visszatekintnék az előtte történt eseményekre is.

Thököly Imre 1657-ben született a család ötödik gyermekeként. Azonban két bátyja rövidesen meghalt, így két nővérével és húgával nevelkedett.¹ Alig nyolcévesen Apafi Mihály fejedelem kinevezte Máramaros vármegye főispánjának, nem sokkal később pedig Árva vármegye örökös főispánja lett. Tanulmányait az eperjesi kollégiumban kezdte, azonban a német katonaság betörése és apja 1670-ben bekövetkező halála menekülésre kényszerítette. A császáriak elfoglalták Likavát, ahonnan Bécsbe vitték a család kincseit. Imrét, az Erdélyi Fejedelemséghez tartozó Huszt várába menekítették.² Ilyen körülmények között került 13 évesen Erdélybe, ahol a nagyenyedi kollégiumban folytatta tanulmányait, és a fejedelem, valamint Teleki Mihály segítségére támaszkodva vezette a család megmaradt birtokait. Thököly Imréről apja gondoskodott. Végrendeletében az erdélyi fejedelmek oltalmára bízta,³ és mint korábban utaltunk rá, serdülő éveit Apafi Mihály fejedelem és Teleki Mihály védőszárnyai alatt töltötte.⁴ Kapcsolata kezdetben mind a fejedelemmel, mind pedig Teleki Mihály kővári kapitánnyal felhőtlen volt. Utóbbival iskolai évei alatt, de később is folyamatosan leveleznek, amelyből nemcsak a kapcsolatuk jellege rajzolódik ki, hanem Thököly tartózkodási helyei, tevékenységei is. Az iskolai évek alatt a levelek alapján úgy tűnik, Teleki Mihály intézte birtokai javait, ez az 1671-ben írt levélből is jól látható, melyben Thököly gazdasági intézkedést is említ. Nyilván, iskolai évei alatt mást bízott meg ennek a felügyeletével.⁵ Thököly Imrere nehéz örökség várt, hisz ma már tudjuk, hogy a menekülést és a vagyonvesztést, illetve a későbbiekben egy dicsőséges visszatérést egyaránt megtapasztalta, majd mint a bujdosók vezére harcokat folytatott az ország különböző területein.

Közben az ország egy másik részén Zrínyi Péter és Frangepán Anna Katalin lánya, Zrínyi Ilona Thököly Imre születésekor már valószínűleg a 14. életévét töltötte be. Gyermekkorát Horvátországban töltötte, apja 1665-től horvát bán. Igényes nevelésének tulajdonítható, hogy legalább négy nyelven beszélt, levelei kitűnő íráskészségről, műveltségről tanúskodnak.⁶ A történetírás vitás kérdésének számít Zrínyi Ilona születésének dátuma, hiszen erről korabeli feljegyzés nem maradt ránk. Nagy László történész úgy véli, hogy nem 1643-ban született, sokkal inkább 1652-ben. Feltevését azzal indokolja, hogy a korabeli szokásokkal ellentétben Zrínyi Ilona 23 évesen ment nőül első férjéhez, I. Rákóczi Ferenchez, amit a történész valószerűtlennek tart, hiszen ekkor általában 14 évesen mentek férjhez a lányok. További érvnek számít az is, hogy 52 évesen nem szülhetett gyereket Thökölynek, mert akkoriban ez az életkor már idősnek számított.⁷ Mindezeket dokumentumok hiányában sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudjuk, azonban csupán azzal érvelni, hogy Zrínyi Ilona nem a korszak szokásainak megfelelően cselekedett, nem elegendő. Ellenérvként szól az is, hogy a Zrínyi családban szokás volt az elsőszülött lányt Ilonának nevezni, továbbá maga a fejedelemasszony egyik levelében Petronellát „öccsének” (húgot jelent) nevezte, amely jelzi, hogy ő a család elsőszülöttje.⁸ Visszatérve Zrínyi Ilona első házasságához, 1666 márciusában férjhez ment I. Rákóczi Ferenchez, és új otthonába, Sárospatakra költözik. Tíz év házasság után özvegyen maradt, megörökölte a Rákóczi-birtokokat, így ezáltal Magyarország egyik leggazdagabb özvegyévé vált.

Thököly Imre és Zrínyi Ilona 1677 januárjában találkozhattak több alkalommal is különböző vacsorákon.⁹ Mindezt az is alátámasztja, hogy az özvegy egy későbbi levelében írta Franz Ulrich Kinsky főkanccellárnak, hogy „Thököly Imrének öt évig kellett rám várnia és még sem estünk kétségbe...”¹⁰ A kapcsolat kezdeményezője az ifjú gróf lehetett, aki többször is levelet vált Zrínyi Ilonával tájékoztatva őt Zrínyi János erdélyi fogságáról. A levelekben lévő megszólítások és célozgatások utalnak Thököly szándékára is.¹¹ 1679 júniusában értesíti a fejedelemszonty Zrínyi János szabadulásáról, és egyben megjegyzi „...talán én is rövid nap az szent Békességh megh lételével személy szerint Nagyságodnak udvarolhatok”.¹² Az udvarlás a továbbiakban is folytatódik, 1680-ban Makovicán találkoznak. 1681 végén már körvonalazódik a házassági szándék Thököly Imre részéről, azonban a kor szokása szerint főúri házasságokhoz az uralkodói engedély szükségeltetett, amely nélkül Zrínyi Ilona sem volt hajlandó férjhez menni új kérőjéhez. Éppen ezért Thököly Imre Eödönffy Lászlót küldte az uralkodóhoz a házassági kérelem jóváhagyása ügyében, a következő levéllel: „...ha a méltóságos fejedelemszonty bizonyos jellel arra ígéri magát, hogy hozzám jön, én is azon leszek, hogy ő Felségéhez minden hadaimmal vissza menjek, s életem fogytáig igaz híve leszek ő Felségének. A törököt is lecsendesíteném s mi magyarok lennénk azok, kik a török alól felszabadítanánk a hazát.”¹³ Ebben a levélben Thököly Imre ígéretet tesz a császárnak, hogy amennyiben engedélyezi Zrínyi Ilonával kötendő házasságát, hű szolgája lesz, és még a törököt is kiűzi az országból. Azonban az engedély váratottot magára, az uralkodó a törökökkel való viszony változását várta, anélkül, hogy egyezséget kötne Thökölyvel. Ugyanebben az időben kötött házasságot Eszterházy Pál nádor Thököly Imre nővérével, Évával, így az ifjú gróf az ország első számú főméltóságával került rokoni kapcsolatba. A menyasszony volt anyósa, Báthori Zsófia is rossz szemmel nézte a Thökölyvel kialakuló viszonyt, és ez egyre inkább kapcsolatuk megromlásához vezetett. Egyenesen elítélte alakuló viszonyukat, melyről egy levelében ekképp vélekedik: „Ha szegény fiam élne, megköpné ezt.” Ez az ellenszenv nemcsak Thököly törökbarát politikájából fakad, hanem evangélikus vallása miatt sem vált kedvelté a hithű katolikus nemesasszony szemében. A királyhű főméltóságok a házassági kérelemben a megosztottság felszámolásának lehetőségét látták. Mások a Thököly–Rákóczi–Zrínyi-vagyon egyesítésével abban bíztak, hogy ennek segítségével sikerül győzni a Habsburg-uralommal szemben. Éppen ezért nemcsak a kortársak, hanem napjaink történészei is úgy vélik, hogy megfontolt, politikai, materiális, gyakorlati szempontok és szándékok motiválták a kötendő házasságot, nem pedig az egymás iránti érzelmek.¹⁴ Szilágyi András indokolja ezt az Eszterházy-gyűjteményből nemrégiben előkerült zománcozott ékszerrel is, amely nagy valószínűséggel Thököly Imre jegyajándéka volt menyasszonyának, Zrínyi Ilonának. Ezen az ékszeren nem láthatók a tipikus szerelmi motívumok, mint például Cupido vagy a nyíllal átdöfött szív. A jegyajándék legfőbb alakja a Merkúr-figura, aki lélekvezető jelentőségével arra utal, hogy úrrá lehetünk az élet viszontagságain és megpróbáltatásain. Ez a felfogás, gondolatvilág jellemezte a 17. század emberét.¹⁵

A házasság 1682. június 15-én kötött, pár nappal az uralkodói engedély megérkezése előtt. Magát a szertartást Lipóczy Miklós evangélikus lelkész végezte, ami azért szokatlan, mert Zrínyi Ilona hű katolikus lévén ezek alapján nélkülözte a katolikus szertartást.¹⁶ A korban a kastélyok életében a lakodalom volt a legkedvesebb ünnep, amely a nagybirtokosoknál országos összejövetelnek is

számított. Azonban Thököly Imre és Zrínyi Ilona esküvője viszonylag szerény körülmények között zajlott le. A menyasszony rokonságát Zrínyi János ezredes képviselte. Az udvart Philipp Sanseverino Saponara ezredes, továbbá követeket küldött Sáros vármegye és Bártfa város. Tarczal város jegyzője mint résztvevő megjegyzi, hogy a kevés pompát csupán a vőlegény néhány híve emelte.¹⁷ Itt kell megjegyeznünk, hogy nyugaton a rölapoknak köszönhetően egyre nőtt az ifjú pár hírneve, ekkortájt jelenik meg a *Magyar Simplicissimus*, amely ugyancsak növelte Thököly Imre hírnevét. Az esküvőt követően napvilágot lát egy másik alkotás is Gyöngyösi István Gömör vármegyei alispán tollából, aki esküvői éneket írt az ifjú párnak, amely valójában egy dicsőítő versnek tekinthető. Ez az egyetlen olyan korabeli forrás, amely ugyan rímbe szedve, szimbólumokkal álcázva részletesen leírja Zrínyi Ilonát, Thökölyt, az esküvőjüket, beleszöve a korszak politikai változásait is.¹⁸ A majdnem ötszáz versszakos mű kitűnő korképnek számít. A két részre osztható mű első része a házasság előkészítését írja le, ahol Venus, aki magát a költőt jelképezi, meggyőzi a két felet a házasság szükségességéről. Zrínyi Ilona ábrázolása során a szerző, kiemeli külső, belső szépségét: „Ugyanis elnézve az ő állapotját, / Istenasszonyt képző testit s ábrázatját, / Az egeknek ily szép teremtett állatját: / Mint tehetd le szíved kezdett lángoztatját? / El-múlt ugyan immár az tavasz életében, / De nyarának most van legkedvesb színében; / Dido lehet ily akkor-idejében, / Mikor Aeneasnak esett volt kedvében.”¹⁹ Majd ez a keleties szépségleírás átvált, a görög-római mitológia szimbólumaira, amellyel Zrínyi Ilonát Minervaként, azaz a bölcsesség istenasszonyaként jeleníti meg. Mint Ariadné, kivezeti szerelmét a labirintusból, segít neki a nehéz időkből hű társaként.²⁰ A második részben a házasság megtörténtét írja le, Cupido megjelenésével a szerelem az, ami alakítja sorsukat, illetve Mars, aki Thököly katonai és politikai sikereire hívja fel a figyelmet. A vers leírásából is azt észlelhetjük, hogy a házasságkötés politikai indíttatású volt. Ez azonban nem zárja ki, hogy a későbbiekben ők valóban megszerették egymást. A Zrínyi Ilona által írt levelek megszólításai is erre engednek következtetni: „Édes kincsem uram”, „Édes Kedves uram”, „Én édes uram”, „Szívem uram”, valamint ugyanezt megfigyelhetjük Thököly Imre levelei esetében is, „Édes feleségem”. Továbbá az 1685-ös rabsága idején írt naplóbejegyzései is arról tanúskodnak, hogy napi szinten foglalkozott felesége állapotával, többször is aggodalmát fejezte ki iránta.²¹ Jóllehet a korszak többi házaspárja gyakorta élt hasonló megszólításokkal, úgy vélem, nem kell feltétlenül kétségbe vonnunk érzelmeiket, és csupán egy hűvös, érdekekkel tele házasságról beszélünk, annál is inkább mivel Zrínyi Ilona mindezeket tetteivel is alátámasztotta.

Thököly Imre fogsága idején Zrínyi Ilona igazi vezérként helytállva védi Munkács várát. A férj távollétéből adódóan feleségét csak levélben, szép szavakkal és tanácsokkal tudja támogatni. A hosszú ideig tartó ostrom után a vár feladása igen nehéz döntés lehetett a fejedelemasszonynak, hisz ő és gyermekei Bécsbe kerülnek, a császár fogságába. A vár kapitulációjáról írt 1688-as dokumentum érdekes részletekre hívja fel a figyelmünket. Egyrészt a császáriak elvesznek tőle mindent, ami a törökkel való kapcsolatára utal. Mindezek lehettek ruhaneműk, mint például süvegek, palástok, valamint „minden ingó vagyis belső-értéket, gyöngyből vagy másból állókat, mellyek vagy Thökölyt vagy más áru- lókat illethetnének”, megakadályozva ezzel a további felkelés vagyoni megalapozását.²² Megtiltották azt is, hogy Thökölyt értesítsék a vár feladásáról, igye- kezve megszüntetni a kettőjük közötti kapcsolatot. Ez a próbálkozás sikertelen-

nek bizonyult, hiszen a későbbi levelezésből kiderül, hogy ugyan igyekeznek megakadályozni a két fél közötti párbeszédet, Thököly azzal próbálta fenyegetni, a bécsieket, hogy amennyiben nem adják át levelét és küldik vissza a választ, akkor a nála fogva tartott két császári generális sem teheti ugyanezt családjával, feleségével.²³ A későbbiekben sikerült a két generális szabadon bocsátásával kiváltani feleségét a bécsi udvar fogságából, erről Zrínyi Ilona 1692-es leveléből is értesülhetünk, amit a réz-effendinek (reiz-effendinek) címez, hogy megtudja és egyben megköszönje azon urak közbenjárását, akik az ő szabadulásában közbenjárta. Eképpen ír erről: „Mikor az édes uramhoz érkeztem Pasaroviczára tudakozván: kik legyenek az török urak közül hatalmas császárunk kapuján jóakarói, és az én Bécsből való szabadulásomban az kik igyekeztenek?...”²⁴ Tehát ez év nyarán már férjével tartózkodhatott Törökországban. A tudósítások alapján Zrínyi Ilona zökkenőmentesen kapcsolódott be az emigráns életbe, részt vett a reprezentációs események szórakozási alkalmain is, nem kerülte a zenés, táncos vigadalmakat.²⁵ Azonban mindezek rengeteg pénzt emésztettek fel, a török és francia segélyek is apadtak, ezért a fejedelemasszony gazdag kincstárának ékszerei is zálogba kerültek. 1701-ben Nikodémiába költöztek, életük utolsó éveit itt töltötte a házaspár. Thököly Imrét és Zrínyi Ilonát, diplomaták tömkelege vette körül, csodálva a hős asszony műveltségét, közösségteremtő képességét.²⁶ 1703-ban meghalt Zrínyi Ilona, majd nem sokkal később második férje, Thököly Imre 1705-ben lelte halálát. II. Rákóczi Ferenc bujdosása idején készült *Vallomások* címe írásában ekképpen jellemezte édesanyja és mostohaapja kapcsolatát: „Nagy lelkekben is erőt vesz a szerelem hatalma.”²⁷

Történelmünk vitatott kérdése Zrínyi Ilona és Thököly Imre kapcsolata. Maguk a kortársak is eltérő véleménnyel voltak erről, ahogyan a történészek is különböző álláspontot képviseltek, vagy képviselnek ma is. Az teljesen valószínűnek látszik, hogy magát a kapcsolatot az ifjú Thököly Imre kezdeményezte, és csupán öt év elteltével teljesült vágya. Zrínyi Ilona csupán császári engedéllyel volt hajlandó hozzámenni kéréséhez, azonban végül nem várták ki a jóváhagyás megérkezését. A házasságot követően egy fordulat is észlelhető, hisz addig a császár véleményére adó és azzal szembe nem szegülő asszony néhány év leforgása alatt a németek ellen harcoló, férje politikai nézetével egyetértő fejedelemasszonnyá vált. Gömör vármegye alispánja versének első részében politikai megfontolásnak, a béke eljövételének titulálta a házasságukat, azonban megjelenik a szerelem is mint formáló és alakító tényező. A kor szelleme, a hatalmi erőviszonyok visszaköszönése mellett, a házasság iránti korabeli elvárás is megjelenik a dicsőítő strófákban. Azonban sem a velük szembeni elvárás, sem a kapcsolatukról való megítélés nem igazolódott a későbbiekben. Zrínyi Ilona férje nézeteit teljes mértékben támogatja, mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a németekkel szembeni végső kitartása Munkács váránál. Ez idő alatt a két fél sűrű levelezése rávilágít arra, hogy távollétükben is tartják a kapcsolatot, és az eléjük gördített akadályokat is igyekeznek megsemmisíteni. A bensőséges megszólítások, az aggó gondolatok is az egymás iránti érzelmeket, hűséget támasztják alá. Nemcsak gondolataik, hanem cselekedeteik is a két fél összetartozását mutatják, hisz Thököly hajlandó volt feleségét két császári generálissal kiváltani, aki ezt követően azonnal férjéhez utazott Törökországba, és ott élte le élete hátralévő részét, példázva a köztük lévő különleges kapcsolatot, egymás iránti hűséget, amely a történelem viszontagságai ellenére sem sérült. II. Rákóczi Ferenc vonatkozó sorai is utalnak e szoros összetartozásra, arra, hogy édesanyja tetteit egyet-

len dologgal magyarázza, mégpedig a szerelemmel – amit ő esetleg csak utólag értett meg.

■ **JEGYZETEK**

1. Seres István: *Thököly Imre és Törökország*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2006. 32.
2. Uo.
3. Angyal Dávid: *Késmárki Thököly Imre 1657–1705*. II. Franklin-társulat nyomdája, Bp., 1889. <http://mek.oszk.hu/05600/05641/html/1kotet/02.htm>
4. Varga J. János: *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben*. MTA Történettudományi Intézet, História Könyvtár, Bp., 2007. 19.
5. Gróf Thököly Imre gyermek- és ifjúkori levelei Teleki Mihályhoz. 1671. április 6. Nagyenyed. „küldjek-e solicitálni az kamarán lévő javaimat, vagy mit tanál jobbnak Kegyelmetek, örömet érteném.” http://epa.oszk.hu/00900/00979/00219/pdf/1914_31_05_259-278.pdf, 269.
6. *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. XIII Főszerk. Kőszeghy Péter. Balassi Kiadó, Bp., 2012. 200.
7. Nagy László: *Kard és szerelem. Török kori históriák*. Gondolat Kiadó, Bp., 1985. 375.
8. R. Várkonyi Ágnes: *Zrínyi Ilona, „Európa legbátrabb asszonya”*. Magyar–Török Baráti Társaság, Bp., 2009. 18.
9. *Magyar Történelmi Emlékek*. Torma Károly (szerk.): *Késmárki Thököly Imre naplója 1676–1678-ból*. MTA, Bp., 1866. 9.
10. R. Várkonyi Ágnes: i.m. 126.
11. „Méltóság fejedelemszöny nékem jó Asszonyom... Gróf Zrínyi János úr dolgaimben légyen, kinek is az Nagyságod méltóságos tekintetéért is mint igyekeztem és sigyekszem szolgálnom, arrul Hidi úr elégséges bizonytságot tehet.” 1679. február 28. uo.
12. Uo. 128.
13. Uo.
14. Szilágyi András: *Mecurius navigans. Egy zománcozott díszítésű függő ékszer az Eszterházy-gyűjteményből*. In: *Ars Decorativa* 25. Szerk. Szilágyi András, Bp., 2007. 56.
15. Uo. 30.
16. R. Várkonyi Ágnes: i.m. 134.
17. Uo. 136.
18. Gyöngyösi István: *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága*. <http://mek.oszk.hu/06000/06096/html/#d0e5953> (Letöltés: 2016.10.25.)
19. Uo.
20. R. Várkonyi Ágnes: i.m. 138.
21. „...annyival nagyobb vigasztalást vettem, hogy csak két hete lévén, Munkácsról való kijövelemnek, és feleségemnek jó egészségben és jó reménség alatt hatták... Istennek ezekért hálákat adtam.” *Magyar Történelmi Emlékek*. Thaly Kálmán (szerk.): *Késmárki Thököly Imre naplója, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai*. II. MTA, Bp., 1873. 302.
22. Uo. 318.
23. „Édes Feleségem! Hogy rígen nem vehetted leveletem azt nem az én idegenségemnek, hanem az időnek tulajdonítsad... míg ezeknek vigeződik, emberem vagy levelem hozzád mehessen, mely nekem elég szívem fájdalomával vagyon, és ezzel én is disgustáltatván, ezután Hajszernek és Dóriának éntülem sem lisen szabadságok...” Uo. 399.
24. *Magyar Történelmi Emlékek*. Thaly Kálmán (szerk.): *Thököly Imre Fejedelem 1691–1692-iki leveleskönyve*. Bp., 1896. 280.
25. *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. XIII. Főszerk. Kőszeghy Péter. Balassi Kiadó, Bp., 2012. 200.
26. Uo.
27. R. Várkonyi Ágnes: i.m. 18.